

آناتومی «تاریخ شفاهی»

غلامرضا عزیزی

◀ در شرایطی که دنیای مادیگری از طریق مدرنیسم هر روز بیش از پیش توسعه و تحکیم بیشتری می‌یافت، به سختی می‌شد ملت بزرگی را به سرپیچی از اصول و فریبندگی‌های آن ترغیب کرد. اما این واقعه با وقوع انقلاب اسلامی رخ داد و جز خود ایرانیان، تمامی دولت‌ها و ملت‌های جهان را در بهت و شگفتی فرو برد. از همین جا بود که روی آوردن جدی به تاریخ برای بیرون آمدن از این بهت، در محافل علمی رایج شد و از سوی دیگر دور ماندن رجال عصر یهلوی و منشعب‌شدگان انقلاب از بطن جامعه و نیز عدم دسترسی آنها به اسناد و مدارک تاریخی، باعث رویکرد آنها به خاطره‌نویسی و مرور گذشته‌ها گردید. هم این مساله و هم اهتمام جدی نخبگان انقلاب و نهادهای فرهنگی جمهوری اسلامی به ثبت و ضبط تاریخ انقلاب با تمامی روش‌های ممکن، جرقه‌ای قوی در ذهن مورخان انقلاب اسلامی ایجاد کرد تا با بهره‌گیری از تقارن میان حضور شخصیت‌های فعال در صحنه‌ها و گشایش مراکز اسنادی به روی محققان، بهترین استفاده را برای تدوین تاریخ شفاهی انقلاب ببرند. اما این راه، جدید بود و لذا چه بسا هنوز هم سبانی نظری، روش‌شناسی، و شیوه‌های پروتکل این شاخه جدید علم تاریخ به‌درستی سنجیده و مدون نشده باشند. اما تلاش‌هایی که صورت می‌گیرد، امیدها را هر روز بیش از پیش تازه تر می‌گرداند و امید است پژوهش‌های نظری و بررسی‌های روش‌شناسانه با لحاظ این‌که به تدریج دوران آزمون و خطا به سر آمده است، از شکوفایی هرچه بهتر در این زمینه برخوردار گردد.

گرچه آشنایی ایرانیان با تاریخ شفاهی (oral history) به مفهوم جدید آن، به سال‌های اولیه پس از انقلاب اسلامی و کوشش‌های افراد، موسسات و نهادهای داخل و نیز برخی موسسات خارج از کشور بازمی‌گردد، اما چندی

است روند گردآوری و انتشار مجموعه‌هایی با عنوان تاریخ شفاهی شتاب گرفته است؛ چنان‌که هم‌اکنون مجموعه‌هایی چون تاریخ شفاهی ادبیات معاصر ایران^۱، تاریخ شفاهی دوبله...^۲، تاریخ شفاهی معماری ایران،^۳ تاریخ شفاهی موسیقی ایران،^۴ تاریخ شفاهی گیلان،^۵ تاریخ شفاهی شهرها،^۶ تاریخ شفاهی سینما،^۷ تاریخ شفاهی سینما و تئاتر کمدی،^۸ تاریخ شفاهی طراحی صحنه سینما و تئاتر،^۹ مراحل شروع پروژه گردآوری و یا انتشار را می‌گذرانند. با مرور فهرست کوتاهی که ارائه شد، به نظر می‌رسد در آینده نزدیک باید منتظر پدیدار شدن عنوان‌های تازه‌ای باشیم. از این رو پیش از پرداختن به دلایل اهمیت یافتن - و در واقع اهمیت داشتن - تاریخ شفاهی باید به این نکته اشاره شود که متأسفانه هنوز در ایران مباحث نظری تاریخ شفاهی به شیوه‌ای شایسته مورد بررسی قرار نگرفته است. این در حالی است که در کشورهای دیگر نه تنها انجمن‌های تاریخ شفاهی پدیدار شده‌اند،^{۱۰} بلکه حوزه‌های غیردانشگاهی و موسسات خصوصی نیز به این کار می‌پردازند و حتی در برخی کشورها موسسه‌های خصوصی که به «سفارش موسسات دولتی یا سفارش‌های خصوصی به وسیله تاریخ شفاهی اطلاعاتی را جمع‌آوری می‌نمایند، نحوه انجام مصاحبه تاریخ شفاهی را به کودکان مدارس هم آموزش می‌دهند.»^{۱۱} از طرف دیگر حتی کارگاه‌های آموزشی تاریخ شفاهی در شبکه اینترنت به آموزش مباحث تاریخ شفاهی و به‌ویژه آموزش روش‌های گردآوری مصاحبه و ظرایف و دقایق آن می‌پردازند.^{۱۲} آنچه در ایران انجام شده و می‌شود، بیشتر در قالب مصاحبه با افراد و گردآوری این مصاحبه‌ها می‌باشد و تنها موارد بسیار معدودی از این تلاش‌ها منتشر می‌گردد.

مباحث مربوط به تاریخ شفاهی

به‌طور کلی مباحث تاریخ شفاهی را می‌توان در سه گروه زیر جای داد:

مباحث نظری: تعریف تاریخ شفاهی، چستی تاریخ شفاهی و تئوری‌های آن، ساختارهای فکری و نظری تاریخ

شفاهی، پیدایش تاریخ شفاهی و تعیین رابطه تاریخ شفاهی با شرح حال‌نویسی، خاطره‌نگاری، سنت شفاهی، ادبیات شفاهی، تاریخ روایی، فرهنگ عامه و...

مباحث روش‌شناسی: ویژگی‌های مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، روش‌های گردآوری، بازآفرینی و ویراستاری مصاحبه‌ها و همچنین نقش حافظه در تاریخ و تعیین روابط تاریخ شفاهی با روان‌شناسی اجتماعی، روان‌شناسی تاریخی و جامعه‌شناسی تاریخی، روش‌ها و فنون سنجش مصاحبه مسئولیت‌های حرفه‌ای، نقش عوامل زمانی و محیطی بر مصاحبه، فهرست‌نویسی منابع تاریخ شفاهی، حفظ و نگهداری مواد تاریخ شفاهی و...

اشاعه اطلاعات: این مساله به یکی از پنج شکل زیر می‌تواند انجام پذیرد:

۱- تکثیر نوار (صوتی یا صوتی - تصویری) بی‌کم‌وکاست و به همان شکل اولیه و یا بر روی مواد و یا شکل‌های دیگر (مانند VCD، CD) گاه همراه با پیشگفتار و فهرست راهنما.

۲- چاپ متن مصاحبه/مصاحبه‌ها بدون کم‌وکاست، گاه همراه با مقدمه و یا یک مقاله آغازین.

۳- انتشار یک متن ویراستاری شده (خواه به صورت چاپی و خواه به صورت صوتی یا صوتی - تصویری) همراه با مقدمه و مدخل پژوهشی و شرح مبسوط.

۴- به صورت یک مقاله تحلیلی و پژوهشی که از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی به‌منابه یکی از منابع دست اول استفاده کرده باشد.

۵- به صورت کتابی پژوهشی که قسمت اصلی اطلاعاتش از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی استخراج شود.

تعریف تاریخ شفاهی در منابع داخلی و خارجی

منابع ایرانی

همچنان‌که اشاره شد، هنوز به مباحث نظری تاریخ شفاهی - جز همان چند مورد معدود - به شیوه‌ای فراگیر و گسترده و در دسترس پرداخته نشده است، از جمله این تعریف‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱- «تاریخ شفاهی پدیده جدیدی در علم تاریخ نیست

بلکه به نوعی از شیوه‌های پژوهش تاریخی اطلاق می‌گردد که قبل از مورخان، جامعه‌شناسان در تحقیقات جامعه‌شناختی و انسان‌شناختی خود به آن توجه نموده‌اند. گاه این احتمال به ذهن انسان متبادر می‌شود که ریشه این روش در داستان‌ها و افسانه‌هایی نهفته است که سالیان دراز سینه‌به‌سینه نقل شده و تاکنون برای ما به یادگار مانده‌اند. در سالهای اخیر تاریخ شفاهی حاصل گفت‌وگو با کسانی است که خود منشأ اثری بوده و یا دارای مشاهداتی در زمینه‌های مورد نظر باشند...»^{۱۳}

۲. در جای دیگر در تبیین هدف از تأسیس اداره آرشیو شفاهی سازمان اسناد و کتابخانه ملی مدیریت منطقه مرکزی کشور (اصفهان) آمده است: «هدف آن جمع‌آوری اطلاعات تاریخی از طریق انجام مصاحبه با شخصیت‌های فرهنگی، سیاسی، علمی و هنری تاریخ معاصر و ارائه خدمات به محققین است. به اطلاعاتی که از این طریق به دست می‌آیند، عبارت تاریخ شفاهی اطلاق می‌گردد.»^{۱۴}

۳. در فرهنگ توصیفی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، تاریخ شفاهی این گونه تعریف شده است: «مضبوط صوتی - یا بازنویسی - یک مصاحبه با شخصی که خاطرات و دریافت‌هایی از رویدادهای تاریخی دارد، به‌عنوان یک رکورد شفاهی برای پژوهش‌های آتی، ارزشمند است. و به یک اثر تاریخی مبتنی بر داده‌های شفاهاً گردآمده - که غالباً در آرشیوها و مجموعه‌های ویژه نگهداری می‌شوند - نیز گفته می‌شود.»^{۱۵}

۴. در یک معرفی کتاب، که توسط محمد توسلی انجام شده، به نظر می‌رسد تاریخ شفاهی و نگارش خاطرات یکسان انگاشته شده‌اند: «خاطرنویسی و گزارش‌نگاری از شنیده، دیده‌ها و رفتارها در کشور ما که مردم بیشتر فرهنگ شفاهی دارند متداول نبوده است. در سالهای اخیر تنظیم و انتشار خاطرات معمول شده و خاطرات ارزشمند متعددی از جمله خاطرات شادروان دکتر محمد مصدق... به رشته تحریر درآمده... است. تاریخ شفاهی در کشورهای پیشرفته روش علمی شناخته‌شده است و به‌عنوان منابع قابل استناد و معتبر در اختیار محققانی که بخواهند تاریخ واقعی را به رشته تحریر درآورند قرار می‌گیرد...»^{۱۶}

۵. دکتر سعیدی در زمینه تاریخ شفاهی گفته است: «از لحاظ علمی تاریخ شفاهی یکی از روشهای بررسی تاریخ است که می‌تواند جزو اسناد درجه اول در تحقیق در نظر گرفته شود... تاریخ شفاهی در ایران مظلوم واقع شده است. ابتدا باید مشخص کرد که این حوزه مربوط به تاریخ است یا به همه علوم مربوط می‌شود... تاریخ شفاهی در حقیقت بحث تاریخی نیست بلکه یک حوزه نظری است که با همه علوم سروکار دارد و همه علوم از آن استفاده می‌کنند.»^{۱۷}

۶. همو در جای دیگر آورده است: «مجموعه‌های تاریخ شفاهی یکی از روشهای بررسی تاریخی بر پایه روش‌شناسی کیفی در علوم اجتماعی به شمار می‌آیند که به‌عنوان یک ماخذ علمی درجه اول در تحلیلها و مطالعات مورد استفاده واقع می‌شوند. این نوع مجموعه‌ها در بسیاری از کشورهای غربی در تمام زمینه‌ها به صورت طرحهای ملی به‌طور دائمی ایجاد می‌شوند. وجود خاطرنویسی در مجموعه‌های تحقیقاتی مستمر، براساس جمع‌آوری منظم اطلاعات از هنرمندان، فرهنگیان،

فعالان سیاسی و سایر اقشار اجتماعی، امکان استفاده‌های مختلفی را فراهم می‌کند.»^{۱۸}

۷. در تعریف دیگری از آرشیو شفاهی، منابع ذهنی یا نقلی با تاریخ شفاهی به یک معنا لحاظ شده‌اند: «منابع ذهنی یا نقلی (آرشیو شفاهی): تاریخ شفاهی علمی است که به‌وسیله آن از طریق مصاحبه، سخنرانی و یا درخواست کتبی از افراد صاحب‌نظر و مطلع، کمبودها و خلاهایی که در پژوهشهای تاریخی وجود دارد پر می‌شود... و نیز منابعی هستند که در فرهنگ شفاهی جامعه وجود دارد و به قول معروف در سینه‌های افراد جامعه است. مثل مراسم مذهبی، بازی‌ها و... که در مطالعات تاریخی و اجتماعی یک جامعه از منابع ارزشمندی می‌توانند به حساب بیایند و نیاز به جمع‌آوری و اشاعه آنها می‌باشد.»^{۱۹}

۸. «تاریخ شفاهی روشی نوین برای جمع‌آوری، حفظ و نگهداری اطلاعات متنوع از خاطرات گفته‌شده و ثبت‌نشده است که از طریق مصاحبه با افراد صاحب‌نظر در زمینه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی فراهم آمده و به صورت نوار ضبط‌صوت یا نوار ویدئو در آرشیو نگهداری می‌شود.»^{۲۰}

منابع غیر ایرانی:

۱. به گفته دیوید جی. وود (David J. Wood) تاریخ شفاهی درباره شاهان و ملکه‌ها و یا اتفاقات مثلا سال ۱۰۶۶ م نیست. تاریخ شفاهی، تاریخ مردمی همچون من و تو است. مبنی بر این که چگونه زندگی می‌کردند، چه کار می‌کردند و چگونه پول‌هایشان را خرج می‌کردند.^{۲۱}

۲. در لغت‌نامه سایت یاهو (Yahoo) دو معنی برای واژه تاریخ شفاهی ذکر شده است: الف. اطلاعات تاریخی که معمولاً بر روی نوارهای صوتی یا ویدئویی ضبط شده و از طریق مصاحبه با افرادی که اطلاعات دست اول دارند، پدید آمده است. ب. نوازی صوتی یا ویدئویی یا گزارش نوشته‌شده حاوی یک یا چند مصاحبه.^{۲۲}

۳. تاریخ شفاهی نوعی روش جمع‌آوری و نگهداری اطلاعات تاریخی از طریق مصاحبه‌های ضبط‌شده با شرکت‌کنندگان در رویدادهای گذشته است. همچنین تاریخ شفاهی، هم به عنوان قدیمی‌ترین روش بررسی و تحقیق (پیش از مرحله نگارش) و هم به عنوان یکی از مدرن‌ترین این روشها (پس از دهه ۱۹۴۰ و ورود ضبط‌صوت به امر تحقیق) محسوب می‌شود.^{۲۳}

۴. تاریخ شفاهی مصاحبه‌ای است که طی آن تجربه‌ها، افکار و احساسات یک شخص درباره یک رویداد یا یک دوره از زمان، توسط او به یاد آورده می‌شود. این امر به ما نشان می‌دهد که رویدادهای ملی یا بین‌المللی چطور بر زندگی افراد تأثیر می‌گذارند. تاریخ شفاهی بعد شخصی تجربیات مشاهده‌گر را به مطالعات ما درباره گذشته می‌افزاید.^{۲۴}

۵. جان می‌نویسد: «عبارت تاریخ شفاهی به نوع جدیدی از تاریخ اطلاق نمی‌شود بلکه یک منبع بخصوص اطلاعات در مورد گذشته را توصیف می‌کند که از منابع مستندی که عموماً توسط مورخین مورد استفاده قرار می‌گیرد متفاوت است. باین‌وجود این دو کاملاً مجزا از هم نیستند.»^{۲۵}

۶. تاریخ شفاهی را می‌توان ضبط، نگهداری و تفسیر

اطلاعات تاریخی، براساس تجربیات شخصی و نظرات گوینده تعریف نمود. همچنین ممکن است تاریخ شفاهی در قالب گواهی یک شاهد عینی درباره گذشته صورت پذیرد اما در عین حال، فرهنگ عامه اساطیر، آهنگها و داستانهایی را که برای سالها به‌وسیله واژگان منتقل گردیده‌اند را نیز می‌تواند در بر بگیرد. علاوه‌براین، تاریخ شفاهی راه و روشی گرانبها برای حفظ دانش و دانسته‌های مردم سالمند است که می‌تواند مصاحبه با نسلهای جوان‌تر را نیز شامل شود.^{۲۶}

۷. تاریخ شفاهی گردآوری داده‌های تاریخی از طریق مصاحبه - معمولاً به صورت ضبط صدا و گاه ضبط ویدئویی - با افرادی است که شرکت‌کننده و یا ناظر در رویداد و یا زمان مهمی بوده‌اند.^{۲۷}

۸. در وب‌سایت انجمن تاریخ شفاهی کانادا آمده است: «برای قرن‌ها، اطلاعات تاریخی منحصرأ شفاهی بود، اما با ظهور نوشتار تقریباً تمام مردم برای یافتن اطلاعاتی درباره گذشته بر اسناد مکتوب تکیه کردند و روشی که طی آن اطلاعات به‌طور شفاهی منتقل می‌شد، تقریباً از بین رفت. تکنولوژی ضبط صدا کسانی را که درباره گذشته مطالعه می‌کردند، دوباره قادر ساخت تا اطلاعاتی را که به‌وسیله گفتار منتقل می‌شدند، جمع‌آوری و از آنها استفاده کنند. بنابراین، تاریخ شفاهی به مصاحبه‌های ضبط‌شده - با افراد در مورد گذشته و یا در مورد خاطرات و مشاهداتشان گفته می‌شود... از این مدرک ممکن است به‌عنوان ماده [خام] و منبع اطلاعاتی خواه مستقیماً به صورت صدا [و از روی نوار] و یا متن نوشته‌شده مصاحبه استفاده شود.

در میان کسانی که تاریخ شفاهی را ایجاد و از آن استفاده می‌کنند، مورخان حرفه‌ای و نیز نویسندگان تواریخ محلی و خانوادگی، روزنامه‌نگاران، بنگاه‌های سخن‌پراکنی، آرشیویست‌ها، مربی‌ها، مردم‌شناسان و جامعه‌شناسان جای دارند.»^{۲۸}

۹. اصطلاح تاریخ شفاهی به دو مفهوم استعمال می‌شود: ۱. نوعی فرایند پژوهش کیفی که بر اساس مصاحبه با افراد بنا نهاده شده و مناسب حال درک معانی، تفاسیر، روابط و تجربه‌های فردی است ۲. محصولی - ضبط‌شده بر روی نوارهای صوتی یا صوتی تصویری - که نقش یک مدرک اصیل تاریخی و منبعی جدید، مهم و دست اول برای پژوهش‌های بعدی را ایفا می‌کند.^{۲۹}

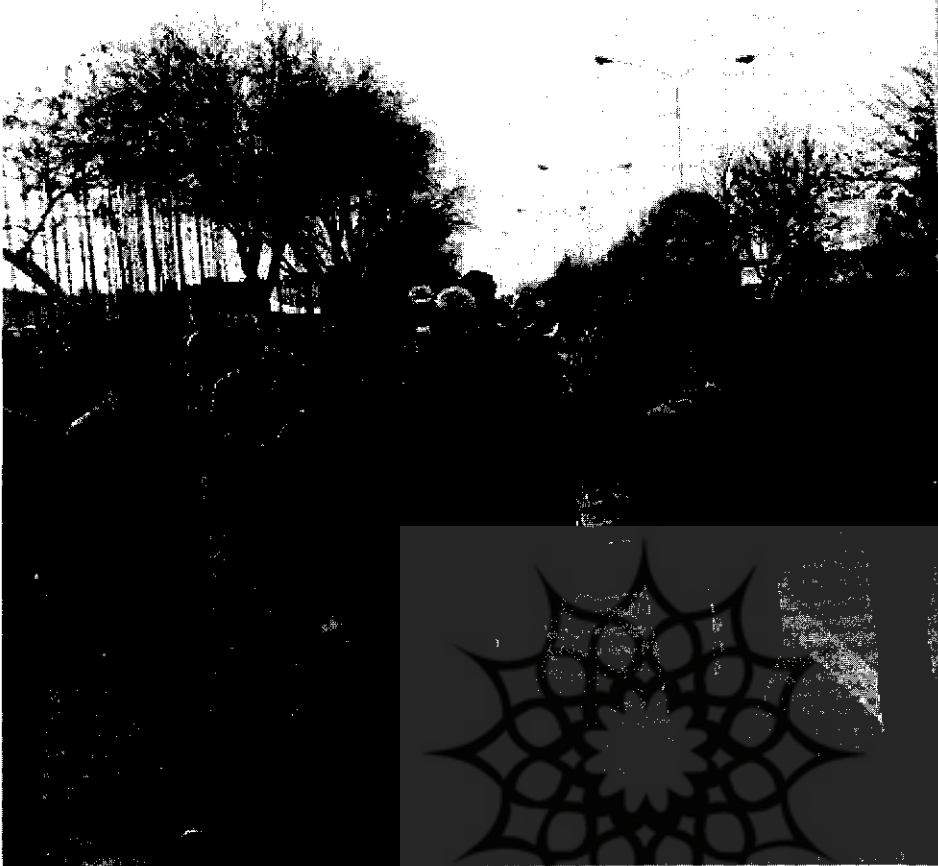
۱۰. بسیاری از مردم هنگامی که به مفهوم تاریخ می‌اندیشند، به کتابهای غبارگرفته و اسناد و آرشیوها، یا قلعه‌هایی در دوردست و خانه‌هایی مجلل فکر می‌کنند. در واقع تاریخ همه چیزهایی است که ما را در محیط خانواده، فامیل، جامعه و در خاطرات زنده و تجربه‌های مردم سالخورده احاطه کرده‌اند. کفی است که از آنان سوال کنیم. آنها می‌توانند به اندازه کتابهای یک کتابخانه برای ما داستان تعریف کنند. این نوع از تاریخ - که همه ما در طول زندگی خود آن را گرد می‌آوریم - تاریخ شفاهی نامیده می‌شود. هر کس می‌تواند درباره زندگی داستانی بگوید که بی‌نظیر است. زیرا به‌رحال فقط برخی افراد در رویدادهای خطیر تاریخی - همچون جنگ جهانی دوم - حضور داشته‌اند و به‌ناچار برخی دیگر از تجربه مستقیم این رویداد بی‌بهره هستند.

بدون در نظر داشتن سن فرد یا اهمیت واقعه، همه ما تجربه‌های جالبی داریم که می‌توانیم دیگران را در این تجربه‌های خویش سهیم سازیم. مهم‌ترین که اسناد و کتابهای تاریخی نمی‌توانند همه چیز را درباره گذشته به ما بگویند. توجه اغلب آنها بر روی افراد مشهور و حوادث بزرگ متمرکز شده است. این امر به فراموش کردن و جا گذاشتن افراد عادی که درباره رویدادهای روزمره سخن می‌گویند، منجر می‌گردد. از طرف دیگر اسناد و کتابهای تاریخی درباره مردمی که در حاشیه جامعه زندگی می‌کنند غفلت کرده‌اند. تاریخ شفاهی این شکافها را پر می‌کند و به ما تاریخی را ارائه می‌دهد که همه افراد را شامل می‌شود.^{۲۰}

مقایسه میان دیدگاههای ایرانی و غیر ایرانی درباره تاریخ شفاهی

با مقایسه نمونه‌های ذکر شده، به وجود اختلافهایی در تعریفهای پیشین پی می‌بریم. برای نمونه در برخی موارد ایرانیان تاریخ شفاهی و خاطرنگاری را همسان انگاشته‌اند و با بعضا اصطلاح تاریخ شفاهی را عیناً و دقیقاً به مفهوم گفت‌وگو (درباره گذشته یک هنر یا فن) و عملاً به جای واژه مصاحبه به کار برده‌اند؛ به عبارتی تاریخ شفاهی در دیدگاه آنان بر نوعی خاطرنگاری نزدیک اطلاق گردیده است. در صورتی که تاریخ شفاهی و خاطرنگاری دو مقوله جدا از هم هستند. البته علیرغم نزدیکی مفهومی این دو مقوله در ایران، از لحاظ عملکرد و روشهای مصاحبه از یک سو، و

از سوی دیگر به لحاظ نقش فعال مصاحبه‌کننده در جریان یادآوری و ضبط رویدادها و وقایع گذشته و مواردی از این دست تفاوت میان خاطرنگاری و تاریخ شفاهی در برونداد عملی به خوبی قابل مشاهده است.

علاوه بر این، منابع ایرانی در مواردی نیز بیان تاریخ به صورت شفاهی را تاریخ شفاهی قلمداد کرده‌اند. در صورتی که تاریخ شفاهی، بیان شفاهی تاریخ نیست. در این صورت تمامی سخنرانی‌های تاریخی ارائه شده در کنفرانسها و سمینارها، برنامه‌های تاریخی رادیو و تلویزیون (مثلاً تقویم تاریخ)، نقالی نقالان و مواردی از این دست را باید تاریخ شفاهی قلمداد نماییم (که درست نیست) اهمیت تاریخ شفاهی به جنبه شفاهی بودن آن مربوط نمی‌شود بلکه تاریخ شفاهی از آن رو حائز اهمیت است که مصاحبه‌شونده خود به شیوه‌ای مستقیم در جریان یک رویداد و یا یک دوره از تاریخ حاضر بوده و وقایع را دیده و از آنها تاثیر پذیرفته است. در این حالت، مصاحبه‌شونده در جایگاه یک منبع دست اول برای پژوهشهای تاریخی قرار می‌گیرد. از طرف دیگر باید تاریخ شفاهی را «یکی از مقوله‌های مربوط به تاریخ تلقی نماییم و تاریخ را در تاریخ شفاهی خلاصه نکنیم. تاریخ محور اساسی است و تاریخ شفاهی در جنب تاریخ، به معنی کامل و درست کلمه، تقریباً همان نقشی را دارد که کتب حدیث در فقه دارد.»^{۲۱}

بنابراین در تعریف تاریخ شفاهی باید چند نکته را مدنظر قرار داد: ۱. نقش مصاحبه‌شونده در پروژه‌های

تاریخ شفاهی به‌عنوان یک منبع دست اول، ناظر بر رویدادی تاریخی و یا مقطعی از تاریخ ۲. شیوه گردآوری مطالب ۳. و این که تاریخ شفاهی نوع جدیدی از تاریخ (و یا مثلاً تاریخ اصلی)^{۲۲} نیست بلکه روشی است در پژوهشهای تاریخی و گردآوری منابع در مطالعات تاریخ معاصر ۴. به‌خاطر داشته باشیم که این روش به‌ویژه در بررسیهای «تاریخنگاری از پایین» بسیار مهم و کارآمد است.

البته جدیدبودن مفهوم «تاریخ شفاهی» (به معنی جدید و امروزی آن) در برخی ناهمخوانی‌های ذکر شده بی‌تاثیر نیست. چنانکه در کتاب «گذشته، آینده را ملاقات می‌کند» می‌خوانیم: «هنگامی که تاریخ‌نگاران شفاهی گرد هم می‌آیند، زمان زیادی از وقت خویش را به بحث پیرامون این پرسش اختصاص می‌دهند که تاریخ شفاهی چیست؟»^{۲۳}

مصاحبه‌های تاریخ شفاهی با چه کسانی انجام می‌شود؟

الف. با بررسی منابع غیر ایرانی - که به برخی از آنها پیش از این اشاره شد - به نظر می‌رسد آنچه در پروژه‌های تاریخ شفاهی در ایران اتفاق افتاده است، با پروژه‌های دیگر کشورها اندکی تفاوت دارد.

رویکرد اصلی مصاحبه در ایران گفت‌وگو با شخصیت‌های دارای پست‌های کلیدی، سیاسی، فرهنگی، مذهبی، اقتصادی و هنری بوده و به‌نوعی، بیشتر به افرادی که در

تاریخ سیاسی ایران نقشی بر عهده داشته‌اند، توجه می‌شود. برای مثال به چند نمونه زیر اشاره می‌شود:

۱. هدف از پروژه تاریخ شفاهی ایران (مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد)، «جمع‌آوری و حفظ خاطرات شخصی افرادی بود که در حوادث و تصمیم‌گیری‌های مهم دهه‌های ۱۹۲۰ تا ۱۹۷۰ نقشی کلیدی بر عهده داشتند. این طرح آگهانه پیرامون تاریخ سیاسی شروع شد.» شایان ذکر است که گردانندگان این پروژه در نظر داشتند با «مسئولان تمام گروه‌ها، احزاب و نهادهای سیاسی، اعضای خاندان پهلوی، تمام نخست‌وزیران پیشین، اعضای مهم هیات دولت، قوای مقننه و قضائیه، رسانه‌های جمعی و بخش خصوصی، سران عشایر، احزاب سیاسی، گروه‌ها و شخصیت‌های مخالف رژیم پیشین (از جمله کسانی که در دولت جمهوری اسلامی ایران شرکت کرده بودند)، افسران عالی‌رتبه نیروهای مسلح، ماموران بلندپایه ساواک و رهبران و دیپلمات‌های خارجی که در رویدادهای سیاسی ایران نقش عمده‌ای بازی کرده بودند»^{۲۴} مصاحبه کنند.

جمله پایانی نشانگر و تاکیدکننده بر - «[افرادی] که در رویدادهای سیاسی ایران نقش عمده‌ای بازی کرده بودند» - ماهیت مصاحبه‌شوندگان را نشان می‌دهد و در واقع بر وجود این ماهیت در رویکرد تاریخ‌نویسی دانشگاه هاروارد تاکید دارد.

۲. همچنین مصاحبه‌هایی که با عنوان «طرح تاریخ

شفاهی جنبش چپ ایران» گردآوری و چند مجموعه از آن نیز تاکنون منتشر شده‌اند، به سراغ افرادی رفته که «به‌طور متوسط بیست و چهار سال سابقه فعالیت سیاسی داشته و یا دارند و سالهایی از زندگیشان در زندان، مهاجرت، فعالیت سیاسی زیرزمینی یا بعضی از این وضعیت، گذشته است.»^{۲۵}

۳. موسسه مطالعات تاریخ معاصر مصاحبه با بازماندگان نظام پیش از انقلاب را مدنظر قرار داده است.^{۲۶} البته این موسسه حوزه مصاحبه خود را وسیع‌تر از آنچه گفته شد، ترسیم کرده است. در نخستین فراخوان، این موسسه از «اکلیه صاحب‌نظران و افراد آگاهی که منشا اثر یا دارای مشاهداتی در زمینه‌های تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و... تاریخ معاصر ایران» بوده‌اند، جهت مصاحبه دعوت به همکاری شده است.^{۲۷}

۴. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران نیز تقریباً به سراغ «خواص» رفته است. مطابق گزارشات، «سازمان اسناد ملی سابق ایران، فعالیت خود را در زمینه تاریخ شفاهی، رسماً از سال ۱۳۷۲ آغاز نمود و طی یازده سال گذشته تاکنون با سیصدتن از شخصیت‌های علمی، فرهنگی، سیاسی و هنری، قریب به هزار ساعت مصاحبه تاریخ شفاهی انجام داده است.»^{۲۸}

۵. بنیاد مطالعات ایران - تاسیس یافته در سال ۱۹۸۱ در آمریکا - نیز از دیگر موسساتی است که در زمینه گردآوری مصاحبه از دولتمردان، دیپلمات‌ها، دانشمندان، کارکنان

عالیرتبه، هنرمندان، ادیبان، سردبیران روزنامه‌ها و دیگر تصمیم‌گیرندگانی که وقایع را مشاهده نموده‌اند، فعالیت می‌نماید. این گروه نیز گفت‌وگو با افرادی که در دوره‌ای از زندگیشان مناصب سیاسی یا اداری داشته‌اند و یا به‌نوعی از دست‌اندرکاران امور فرهنگی - هنری بوده‌اند،^{۲۹} را در راستای کار خود قرار داده است.

۶. از دیگر پروژه‌های اجراشده توسط بنیاد فوق، طرح تاریخ شفاهی زنان ایران است که از سال ۱۹۸۲ آغاز شد. مطابق گزارش‌های موجود، «این بنیاد جمعا چهل‌وشش مصاحبه که بیست مصاحبه با زنان سرشناس در رژیم پیشین مانند اولین سفیر زن، نماینده مجلس، رئیس انجمن شهر، روزنامه‌نگار، و بیست‌وشش مصاحبه با زنان عادی انجام داده است.»^{۳۰} هر چند ادعا می‌شود که در این پروژه بیست‌وشش نفر از زنان مصاحبه‌شونده جزو طبقه عادی زنان بوده‌اند، اما اطلاعات بیشتری در خصوص چگونگی و چرایی «عادی» قلمدادشدن این زنان به دست نیامد. لازم به ذکر است که دست‌کم یکی از ویژگی‌های مشترک این زنان، به احتمال زیاد اقامت آنان در آمریکا و اروپا می‌باشد. همچنین اشاره شده است که مصاحبه‌شوندگان از بین افرادی با میزان تحصیلات بالا انتخاب شده‌اند.^{۳۱}

۷. در آنچه با عنوان تاریخ شفاهی به روایت بی‌بی‌سی منتشر شد نیز این رویکرد قابل مشاهده است. بیشتر افراد مصاحبه‌شونده کسلی معرفی شده‌اند «که خود بخشی از

تاریخ معاصر ایران را ساخته‌اند و در متن آن نقش داشته‌اند.^{۴۲}

۸. در پروژه دیگری که در موسسه مطالعات شرقی و آفریقایی لندن در سالهای پایانی دهه ۱۹۹۰ انجام شد، بستر اقتصاد سیاسی ایران (حد فاصل سالهای ۱۹۴۱ تا ۱۹۷۹) مورد بررسی قرار گرفته است. این پروژه کوشش نموده است «مدیران میانی بخشهای خصوصی و دولتی عصر پهلوی‌ها را مورد بررسی قرار دهد... در این طرح [که] از بریتیش آکادمی تامین مالی می‌شود، تا به امروز هفت مدیر اقتصادی ایران... را که در شکل‌گیری اقتصاد پس از عصر رضاشاه نقش عمده ایفا نمودند مورد گفت‌وگو قرار داده [است].»^{۴۳} همچنین در معرفی این پروژه که با عنوان «مجموعه توسعه و عمران در ایران» معرفی می‌شود چنین می‌خوانیم: «درنمایه اصلی این مجموعه صدها ساعت مصاحبه با دست‌اندرکاران سیاستهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دوران پهلوی است که در آرشيو تاریخ شفاهی بنیاد مطالعات ایران ضبط شده است.»^{۴۴}

همچنان که از خواندن جمله‌های بالا دریافت می‌شود، این مجموعه نیز در پی گردآوردن اطلاعات از «دست‌اندرکاران...» می‌باشد.

۹. بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی از دیگر موسساتی است که پروژه‌های تاریخ شفاهی را دنبال می‌کند. حجت‌الاسلام معادیکوخواه، رئیس بنیاد - می‌گوید: «تا جایی که به خاطر دارم، تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی، برای نخستین بار در مجله «یاد» در ستونی به نام «انقلاب به روایت خاطر» که بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی آن را منتشر می‌کرد، عرضه شده است. مقدمات این کار در سال ۱۳۶۰ فراهم شد.» این بنیاد «عمده تلاش خود را مصروف کسانی نموده که از فردای بعد از کودتای ۱۳۳۲، از فشر روحانی، در مخالفت با رژیم شاه نقش ایفا می‌کردند.»^{۴۵} بنابراین، این بنیاد نیز به گردآوری مصاحبه‌های گروهی از مبارزان و رجال مذهبی اقدام نموده است.

۱۰. موسسه دیگری که به تدوین پروژه‌های تاریخ شفاهی اقدام ورزیده، مرکز اسناد انقلاب اسلامی است. از جمله فعالیتهای این مرکز برای تدوین تاریخ انقلاب اسلامی، گردآوری مصاحبه‌های تاریخ شفاهی است. بخش اعظم مصاحبه‌های این مرکز نیز با افرادی انجام شده‌اند که از پیروان امام(ره) و فعال در جریانهای انقلاب اسلامی بوده‌اند. البته در مواردی مصاحبه‌شوندگان پروژه‌های منتشرشده از افراد عادی هستند.^{۴۶}

۱۱. دفتر سیاسی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در آغاز جنگ تحمیلی واحدی را به منظور ثبت خاطرات جنگ تاسیس کرد که طبق گزارشات، یکی از اقدامات صورت گرفته‌شده توسط این واحد تا پایان سال ۱۳۷۰، انجام بیش از بیست‌ویک هزار ساعت مصاحبه با نیروهای بسیج، سپاه و ارتش می‌باشد.^{۴۷}

۱۲. عملکرد حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی در خصوص مصاحبه‌شوندگان پروژه‌های تاریخ شفاهی نیز با هر دو روش ذکر شده انجام گردیده است؛ چنان که از سویی مصاحبه‌شوندگان از بین رزمندگان و آزادگان انتخاب شده‌اند^{۴۸} و در برخی پروژه‌ها نیز مصاحبه با افراد سرشناس صورت گرفته است.^{۴۹}

در سه گروه اخیر (۱۰، ۱۱، ۱۲) ویژگی مهمی به چشم

می‌خورد که نشان می‌دهد علاوه بر افراد سرشناس و تاثیرگذار، افرادی در پروژه‌های تاریخ شفاهی طرف مصاحبه واقع شده‌اند که دلیل انتخاب آنها مواردی از قبیل داشتن مناصب کلیدی و حضور فعال با نقش راهبردی در جریانهای سیاسی و... نبوده است. رزمندگان افرادی هستند که از بطن جامعه و به‌عنوان مردم عادی، برخاسته‌اند و یک رویداد، یک واقعه و یک حادثه تاریخی (جنگ تحمیلی) را درک و در آن شرکت کرده‌اند.^{۵۰} واقعهای که به دلایل بسیاری یکی از وقایع بزرگ قرن و تاثیرگذار در منطقه و جهان بوده است. واقعهای که از دیدگاه نظریه «تاریخ جاری» از همان لحظه شروعش مشخص بود که در تاریخ ثبت خواهد شد. گروهی از این رزمندگان واقعه دیگری را نیز تجربه کرده‌اند. این گروه در هنگام اسارت در وضعیتی قرار داشته‌اند که درک و فهم آن وضعیت و تاثیراتش در اسناد دولتی و گزارشهای رسمی دیده نمی‌شود و چه بسا بسیاری از لحظه‌های بسیار حساس و حائز اهمیتی از آنچه در آن زمان بر آنها گذشته (از قبیل شکنجه و...) در گزارشات زندان بانان به قلم نیامده و عمداً از چشم جهانیان دور نگه داشته شده است.

ب- گذشته از موسسات، نهادها و دستگاهها، افرادی نیز در حوزه‌های تخصصی مطالعاتی خویش دست به تدوین پروژه‌های تاریخ شفاهی زده‌اند. از جمله:

۱. در کتاب تاریخ شفاهی مطبوعات می‌خوانیم: «مطبوعاتیان تاریخسازان این عرصه [روزنامه‌نگاری] اند و شاهدان عینی بسیاری از رویدادها بوده‌اند. اینان یا عامل وقوع یک واقعه مطبوعاتی بوده‌اند یا از مطلعان بر اطلاع محسوب می‌شوند. پس باید به سراغشان رفت و دیده‌ها و شنیده‌هایشان را ثبت کرد.»^{۵۱}

۲. تهیه‌کنندگان «تاریخ شفاهی نشر ایران» در یادداشت خویش بر کتاب نوشته‌اند: «تاریخ شفاهی نشر ایران عنوانی است که ناشر کتاب پیشنهاد کرده است، به جای عنوان دیگری که بر این گفت‌وگوها نهاده شده بود. این عنوان البته زمانی می‌تواند گویای معنای حقیقی خود باشد که دست کم همه ناشران موثر در روند عمومی نشر کتاب در ایران همکاری کنند و گذشته از معرفی واقعی نشر خود، دانسته‌هایشان را درباره نشر ایران و گذشته و سیر آن، با پژوهندگان و خوانندگان علاقه‌مند به سرنوشت کتاب در کشور، در میان بگذارند.»^{۵۲}

در دو گروه فوق نیز به‌نوعی مصاحبه‌شوندگان از بین نخندگان، سرآمدان، دست‌اندرکاران و یا مطلعان رشته‌های فوق برگزیده شده‌اند.

۳. تاریخ شفاهی ادبیات معاصر نیز پروژه دیگری است که از منظر انتخاب مصاحبه‌شونده با نمونه‌های بالا متفاوت است. در این پروژه رویدادی تاریخی و یا مقطعی از زمان مورد بررسی نیست بلکه محور اصلی بحث، زندگی‌نامه افراد خاص است. درواقع این روش نوعی نگارش شرح حال افراد است با استفاده از روش گفت‌وگو با نزدیکان و همکاران یک شخص، و در مواردی با خود آن شخص.

تاریخ شفاهی: یک سنت ایرانی؟

آنچه در تئوری‌های تاریخ شفاهی بیان می‌شود، با راهی که در ایران پیموده شده است (جز در نمونه‌های

متأسفانه هنوز در ایران به شیوه‌ای شایسته مباحث نظری تاریخ شفاهی مورد بررسی قرار نگرفته است.

این امر در حالی است که در کشورهای دیگر نه تنها انجمنهای تاریخ شفاهی پدیدار شده‌اند، بلکه حوزه‌های غیردانشگاهی و موسسات خصوصی نیز به این کار می‌پردازند و حتی در برخی کشورها موسسه‌های خصوصی نحوه انجام مصاحبه تاریخ شفاهی را به کودکان مدارس هم آموزش می‌دهند

تاریخ شفاهی را می‌توان ضابط، نگهداری و تفسیر اطلاعات تاریخی، براساس تجربیات شخصی و نظرات گوینده تعریف نمود. همچنین ممکن است تاریخ شفاهی در قالب گواهی یک شاهد عینی درباره گذشته صورت پذیرد اما در عین حال، فرهنگ عامه، اساطیر، آهنگها و داستانهایی را که برای سالها به‌وسیله واژگان منتقل گردیده‌اند را نیز می‌تواند در بر بگیرد.

علاوه بر این، تاریخ شفاهی راه و روشی گرانبها برای حفظ دانش و دانسته‌های مردم سالمند است که می‌تواند مصاحبه با نسلهای جوان تر را نیز شامل شود

در برخی موارد تاریخ شفاهی و خاطره‌نگاری همسان انگاشته شده‌اند یا در جای دیگر اصطلاح تاریخ شفاهی عینا و دقیقا به مفهوم گفت‌وگو و عملا به جای واژه مصاحبه به کار رفته و در واقع بر نوعی خاطره‌نگاری نزدیک اطلاق گردیده است. در صورتی که تاریخ شفاهی و خاطره‌نگاری دو مقوله جدا از هم هستند

در مواردی، بیان تاریخ به صورت شفاهی، تاریخ شفاهی قلمداد می‌شود، در صورتی که تاریخ شفاهی، بیان شفاهی تاریخ نیست. در این صورت تمامی سخنرانی‌های تاریخی ارائه شده در کنفرانسها و سمینارها، برنامه‌های تاریخی رادیو و تلویزیون (مثلا تقویم تاریخ)، نقالی نقالان و مواردی از این دست را باید تاریخ شفاهی قلمداد نماییم (که درست نیست). اهمیت تاریخ شفاهی به جنبه شفاهی بودن آن مربوط نمی‌شود بلکه تاریخ شفاهی از آن رو حائز اهمیت است که مصاحبه‌شونده خود به شیوه‌ای مستقیم در جریان یک رویداد و یا یک دوره از تاریخ حاضر بوده و وقایع را دیده و از آنها تاثیر پذیرفته است

مستثنی شده). اندکی تفاوت دارد. درست است که در پروژه‌های تاریخ شفاهی غرب نیز می‌توان مصاحبه‌شوندگانی را سراغ گرفت که به نوعی از نخبگان و یا افراد موثر در تاریخ کشورشان بوده‌اند - مانند مصاحبه‌های ترونسکی -^{۵۲} و یا با این افراد سروکار داشته‌اند. اما رویکرد اصلی و دست کم تئوریک، میل به مصاحبه با توده‌های وسیعی است که در جامعه زندگی می‌کنند. گری اوکی هیرو (Gary Okihiro) در کتاب تاریخ شفاهی و نگارش تاریخ قومی می‌نویسد: «تاریخ شفاهی تنها ابزار یا روشی برای بازیابی تاریخ نیست، بلکه یک تئوری در تاریخ است که اعتقاد دارد مردم عادی و کنار گذاشته‌شده [در کتابهای تاریخ]، تاریخی دارند که باید نوشته شود.»^{۵۴} این امر به وضوح در نوشته‌های نظریه‌پردازان و مورخان شفاهی در کشورهای دیگر - که در بعضی تعریفهای به کار رفته در نوشته حاضر نیز به آنها اشاره شد - به چشم می‌خورد.

دکتر نورایی نیز به این مسأله اشاره کرده و می‌نویسد: «نکته این که طرحهای تاریخ شفاهی از همان ابتدا در حیات جدید خود منکی به ثبت و ضبط و مصاحبه با نخبگان و کارگزاران برجسته نشد. چراکه دیر زمانی بود که تاریخ اجتماعی تحت تاثیر مکاتب مختلف تاریخنگاری، از جمله آنالز (Annals)، راه خود را یافته بود و در واقع تاریخ لایه‌های پایین اجتماعی و عناوین بسیار متفاوت آن، موضوع نگاه به گذشته شد. از این رو چنین نگاهی، یعنی بازسازی تجربه زندگی روزمره مردم معمولی (Ordinary People) در صنعت، تجارت، جنگ و صلح و غیره چیزی نبود که انتظار آن را از زبان بزرگان داشت. بدین صورت تجربه مردمان معمولی راه خود را از گذشته به درون تاریخ باز یافت.»^{۵۵} مهمترین جنبش تاریخ شفاهی در اواخر دهه شصت و اوایل دهه هفتاد بود که مورخان و نویسندگان اجتماعی نقش ویژه‌ای را برای این روش به عنوان ثبت و تفسیر انسانی (humanitic enterprise) از تجربه‌های گذشته (Live experiences) قائل بودند. تاریخ شفاهی فرصت ثبت و نگارش تجارب زنده را به کسانی که فاقد آموزشهای لازم و فرصت و نفوذی برای نوشتن بودند، مهیا کرد. در این مجال، شاید نظرات و تجربه‌های کسانی که خارج از منابع رسمی و نخبگان بودند و با آنها سازگاری و توافقی نداشتند فرصت بیان تجارب خود را یافتند.

وی همچنین اشاره می‌کند که در اروپا شروع تاریخ شفاهی بیش تر به منظور گسترش اطلاعات و دانش تاریخی در زمینه‌هایی بود که «مدارک و شواهد مستند کمیاب، یک طرفه و یا نایاب» بودند. از این جهت این شیوه به تحقیق درباره بخشهای کم‌سواد جامعه، یعنی اشخاصی که تا آن زمان هرگز در متون مطرح نبودند، منجر شد.^{۵۶} اما در ایران راهی تقریبا متفاوت در پیش گرفته شد و جز پارهای موارد معدود، پروژه‌های تاریخ شفاهی به سوی نوعی نخبه‌گرایی و مصاحبه با افرادی ویژه (و در مواردی مصاحبه با نزدیکان و آشنایان آن افراد) سوق یافت. مثلا اگر در اروپا گرایش غالب به ثبت اطلاعات افرادی بود که نتایج و اثرات سیاستهای خاص دولت را تجربه کرده بودند،^{۵۷} در ایران بیش از همه سیاستگذاران مورد توجه قرار گرفتند. همچنین در

تاریخ‌نگاری شفاهی انگلیس آنچه بیشتر به آن توجه می‌شد، گردآوری «تجارب راویان تاریخ شفاهی طبقه کارگر در شهرهای کوچک و روستاها»^{۵۸} بود، اما در ایران تجربه‌های وزیران پیشین مرتبط با امور کارگری و اقتصادی و یا افراد تاثیرگذار در این شاخه‌ها گردآوری و ثبت گردید.^{۵۹}

علل بروز رویکرد نخبه‌گرایانه در تاریخ شفاهی ایران

گرایش به نخبه‌گرایی در ایران (با در نظر داشتن موارد استثنا) و مصاحبه با افراد ذی نفوذ و تاثیرگذار و یا دخیل در رویدادهای تاریخ معاصر ایران، به ویژه در دوره پهلوی دوم را باید در سه عامل مهم جستجو کرد:

۱- کمبود منابع دست اول، که شاید این امر با حوادث، وقایع و شرایط ایران پیش از انقلاب اسلامی در ارتباط باشد. نباید فراموش کرد که در آن زمان اغلب تصمیمهای راهبردی و کلان در پس پرده اتخاذ می‌شد و نشانی از چگونگی روند این تصمیم‌گیری‌ها در اسناد دولتی نمایان نیست. این مسأله به خودی خود نشانگر اهمیت خاطراتی است که نزد دارندگان مناصب کلیدی می‌توان سراغ گرفت. ۲- جذاب بودن پروژه‌های تاریخ شفاهی برای مخاطبان (خوانندگان یا شنوندگان مجموعه‌ها) به دلیل نوعی رابطه دو سویه بین مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده در این حالت. ارتباط خواننده متن با مصاحبه‌شونده (روایت‌گر)، یک طرفه نیست. در اینجا یک عامل دیگر (مصاحبه‌کننده) نیز وجود دارد که گاه پرسشهایی را از مصاحبه‌شونده می‌پرسد که شاید خواننده خود نیز بعضا چنین سوالاتی را در ذهنش طرح کرده باشد. به قول مایکل استنفورد (M. Stanford) «مصاحبه‌کننده می‌تواند مصاحبه‌شونده را تشویق و ترغیب به پاسخ‌دهی به پرسشهایی کند که از سایر منابع (نوشتاری آثار تاریخی) نمی‌توان پرسید.»^{۶۰} ۳- دلیل دیگر نخبه‌گرایی در تاریخ شفاهی ایران را شاید بتوان در رابطه نزدیک میان تاریخ شفاهی - در نگرش فوق - و شرح حال نویسی - به ویژه «خودشرح حال نویسی» و خاطره‌نگاری - سراغ گرفت. از این منظر خواننده علاقمند است که بداند زندگی فلان وزیر یا شخص ذی نفوذ و یا موثر در رویدادهای تاریخی (هم از جنبه دورنمای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و... آن روزگار و هم از جنبه زندگی خصوصی) چگونه بوده است.

بنابراین به نظر می‌رسد رویکرد اصلی پروژه‌های تاریخ شفاهی ایران به سوی افراد تاثیرگذار در رویدادها و یا مطلع از وقایع بوده است. این نکته نه به معنی تخطئه و نه به مفهوم کم‌اهمیت جلوه‌دادن این کوششها است؛ بلکه نشان‌دهنده روشی است که محققان و گردآورندگان پروژه‌های تاریخ شفاهی آن را بنا به مقتضیات تاریخی جامعه و حکومت در ایران برگزیده‌اند.

پیشینه تاریخ شفاهی

در خصوص آغاز شکل‌گیری تاریخ شفاهی باید به این نکته توجه کرد که تاریخ شفاهی روشی است قدیمی که با کاربردی متفاوت در یک کالبد جدید نمود یافته است. از این نظر شاید بتوان پیدایش تاریخ شفاهی را به دو دوره پیش و پس از دهه ۱۹۴۰ تقسیم نمود.

۱- پیش از دهه ۱۹۴۰. در یک تقسیم‌بندی کلی خود این دوره را نیز می‌توان به دو مرحله تقسیم کرد: الف- دوره پیش از تاریخ (قبل از اختراع خط) و ب- دوره تاریخی. الف- دوره پیش از تاریخ: برای قرن‌ها انتقال اطلاعات، به‌ویژه آنچه به رویدادها و وقایع گذشته مربوط می‌شد، منحصر به روش شفاهی بود.

ب- دوره تاریخی: با اختراع خط، تغییراتی در این روش پدیدار گشت؛ به‌این صورت که وجه غالب در انتقال تاریخ به عهده نوشتار گذاشته شد؛ اما هنوز هم برخی اطلاعات به روش سینه‌به‌سینه انتقال می‌یافت. علاوه بر این، نوع دیگری از روش ثبت وقایع تاریخی نیز پدیدار شد؛ به‌این صورت که اطلاعات کسانی که یک رویداد را دیده بودند و یا در آن شرکت داشتند، در نگارش مکتوب تاریخ مورد استفاده قرار گرفت. گفته شده است که در زمان سلسله ژو (Zhou) در چین (۲۵۶-۱۱۲۲ ق. م) امپراتور افرادی را مامور کرده بود که از دربار به میان مردم روند تا سخنان آنها را برای اطلاع و نیز برای بهره‌برداری مورخان درباری گردآوری کنند.^{۶۱} فصل‌های نخستین انجیل نیز براساس تاریخ شفاهی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شد.^{۶۲}

در زمان‌های متاخرتر هرودوت (در کتاب تاریخ جنگ‌های پارسیان) و توسی‌دید (در کتاب تاریخ جنگ پلوپونزی) در نوشته‌هایشان - که تاریخ‌های روایی (Narrative Histories) خوانده شده‌اند - از گزارش‌های شاهدان عینی استفاده کرده‌اند.^{۶۴}

در زمان‌های بعد ونرایل بد (V. Bede) در مقدمه کتابش اشاره کرد که وی در نگارش کتابش به هیچ نویسنده‌ای اتکا نکرد اما بر شاهدان عینی و باایمان بسیاری که یا حقایق را می‌دانستند و یا آن را به‌خاطر می‌آوردند، تکیه کرده بود.^{۶۵} پس از رنسانس و بهره‌گیری تاریخ از روش‌های تازه و اتکایش به اسناد و منابع جدید، از اهمیت روش استفاده از شاهدان کاسته شد.

۲- دوره دوم در واقع دوران پس از جنگ جهانی دوم را شامل می‌شود. آنچه از آن با عنوان تفسیر جدید تاریخ شفاهی یاد می‌شود، به فعالیت پروفیسور آلن نوبینز (Allan Nevins) - در دانشگاه کلمبیا (امریکا) - و همکارانش مبنی بر ضبط خاطرات «مردم مهم در زندگی امریکایی» برمی‌گردد که به لحاظ روش ورود به گفت و گواز تفاوت آشکاری با گفت و گوهای انجام‌شده با مردم عادی برخوردار بود.^{۶۶} البته اولین استفاده‌کنندگان از فن آوری ضبط صدا در اواخر قرن نوزدهم، مردم شناسانی بودند که صداها را بر روی استوانه‌های فونوگراف (Phonograph Cylinders) ضبط می‌کردند. همچنین کتابخانه کنگره در دهه ۱۹۳۰ برنامه تاریخ شفاهی را برای ضبط موسیقی سنتی مردمی، گزارش‌های شاهدان عینی جنگ‌های داخلی آمریکا، وقایع مربوط به بردگی و رویدادهای مهم تاریخی دیگر بر روی دیسک‌های آکیتت (Acetate disc) آغاز کرد.^{۶۷}

موس (William W. Moss) سه عامل را در توجه دوباره به تاریخ شفاهی در قرن بیستم موثر می‌داند: ۱- دموکراتیزه‌شدن جامعه بشری در پی پیشرفت‌هایی از قبیل رنسانس، انقلاب انگلستان، انقلاب فرانسه، انقلاب آمریکا، رفرم‌های پارلمانی در بریتانیا، انقلاب روسیه جنگ‌های

جهانی، آزادشدن مستعمرات قدرتهای امپریالیستی پس از جنگ جهانی دوم و... ۲- انقلاب صنعتی و تکنولوژیکی که به روند دموکراتیزه‌شدن کمک کرد و تغییراتی را در حمل و نقل و ارتباطات به وجود آورد (اختراع ضبط صوت‌های کم‌وزن، سرعت در مسافرت و پایین آمدن هزینه‌های آن) ۳- تلاش پیگیر و صادقانه آلن نوبینز و همکارانش.^{۶۸}

پیشینه تاریخ شفاهی در منابع ایرانی و اسلامی

آنچه در خصوص پیشینه تاریخ شفاهی در منابع شناخته‌شده غربی از نظر دور مانده است، سابقه تاریخ شفاهی در ایران و دوره اسلامی می‌باشد.

در ایران این روش پیشینه‌ای طولانی دارد. از مواردی چون سنت انتقال شفاهی و سینه‌به‌سینه اساطیر و متون مقدس که بگذریم، اشاراتی در دوره پارت‌ها می‌یابیم. دال‌براین که «گوسان»‌ها از راه ترانه و آهنگ، حکایت‌ها و روایت‌هایی مربوط به پهلوانان و تاریخ گذشته را بیان می‌کردند؛ چنانکه در یک متن پارتی مانوی می‌خوانیم: «مانند گوسان که ارزشمندی شاهان و قهرمانان باستان را پرآوازه می‌دارد و خود هرگز چیزی به دست نمی‌آورد».^{۶۹} اشاره‌های آشکارتر و دقیق‌تر را می‌توان در کتاب‌های مورخان اسلامی یافت. شواهد موجود نشان می‌دهد که این مورخان نه‌تنها از روش تاریخ شفاهی (با مفهوم دوره اول) در نگارش آثار خویش استفاده کرده‌اند بلکه آن روش را دقیقاً می‌شناختند و آگاهانه به‌عنوان روشی در

تاریخ‌نگاری از آن یاد کرده‌اند. بیهقی می‌گوید: «اخبار گذشتگان را دو قسم گویند که آن را سه دیگر نشناسند: یا از کسی بیاید شنید و یا در کتابی بیاید خواند».^{۷۰}

از جمله مورخان مشهوری که از گواهی ناقلان در اثر خویش استفاده کرده‌اند، از طبری می‌توان نام برد. وی خود درباره چگونگی و چرایی این کار نوشته است: «آگاهی از حوادث اقوام گذشته و اخبار رویدادهای جاری برای کسانی که زمان آنها را درک نکرده یا خود ناظرشان نبوده‌اند، حاصل نمی‌شود مگر از راه اخبار مخبران و نقل ناقلان. اینها نباید استنتاج عقلی یا استنباط ذهنی را در آن دخالت دهند».^{۷۱} البته روش طبری، نقدکردن منابع مورد استفاده، تعمدی بوده است.

مورخان پیش از مسعودی در هنگام نقل خبر از افراد «تکیه بر نقل اسناد داشتند و با ذکر «حدثنا فلان عن فلان» حادته تاریخی را ذکر می‌کردند... مسعودی از این کار اجتناب کرد و از روش تقلیدی این گونه مورخین تن زد. او اخبار را بدون ذکر سند می‌آورد و تنها در مقدمه کتاب منابع تالیفش را ذکر می‌کرد. او جز این کار، روش نقد منابع و مواد تاریخی را هم بنیاد نهاد...»^{۷۲}

همچنین اشاره شده است که از نمونه‌های بارز استفاده مورخان اسلامی از روایت شفاهی، «تاریخ صدر اسلام است که کاملاً مستنی بر روایت تابعین از صحابه یا تابعین تابعین است. آن چنان که در روایات اسلامی، مرتباً با کلمه «قال» مواجه می‌شویم که نام منبع خبر را هم به‌دنبال خود دارد».^{۷۳}

ویلیام موس سه عامل را در توجه دوباره به تاریخ شفاهی در قرن بیستم موثر می‌داند:

-دموکراتیزه شدن جامعه بشری
در پی پیشرفتهایی از قبیل
رنسانس، انقلاب انگلستان، انقلاب
فرانسه، انقلاب امریکا، فرم‌های
پارلمانی در بریتانیا، انقلاب روسیه،
جنگهای جهانی، آزاد شدن
مستعمرات قدرتهای امپریالیستی
پس از جنگ جهانی دوم و...

-انقلاب صنعتی و تکنولوژیکی که به
روند دموکراتیزه شدن کمک کرد و
تغییراتی را در حمل و نقل و ارتباطات
به وجود آورد (اختراع ضبط صوتهای
کم وزن، سرعت در مسافرت و
پایین آمدن هزینه‌های آن)

-تلاش پیگیر و صادقانه
آلن نوینز و همکارانش

مقریزی در مقدمه کتاب «الخطط» مصنفات مکتوب را بر
روایت شفاهی ترجیح داده و به مشاهدات و رویت عینی
منابع اشاره کرده است: «من در تالیف این کتاب در نقد منابع
بر سه راه رفتم: ۱- نقل از کتاب مصنف ۲- روایت از مشایخ
علم و دیگران ۳- آنچه از نزدیک به مشاهده دیدم»^{۷۴}
کوتاه سخن آنکه مورخان مسلمان نه تنها این روش را
می‌شناختند بلکه در خصوص این روش و چالشهای آن نیز
به مطالعه، تدقیق و بحث و بررسی پرداخته‌اند. ادامه این
سخن و اشاره به شواهد بیشتر، فرصت دیگری می‌طلبد و
در اینجا به همین مختصر بسنده^{۷۵} و به سروده‌ای از
فردوسی، در هنگام بیان تاریخ اشکانیان - که نشاندهنده
استفاده او از نوعی تاریخ شفاهی است - اکتفا می‌شود:

چو کوتاه شد شاخ و هم بیخشان

نگوید جهاندیده تاریختان

از ایشان بجز نام نشیدهام

نه در نامه خسروان دیده‌ام

افق پیش رو

همچنان که اشاره شد، تاریخ شفاهی، به مفهوم جدید
آن، در ایران به دلیل شرایط و مقتضیات تاریخی‌اش
گرایش بیشتری به مصاحبه با افرادی که زمانی پستهای
حساس و کلیدی را در اختیار داشته‌اند، یعنی به سوی
مصاحبه با افراد موثر در جریانها و رویدادهای تاریخی و یا
سرآمدان رشته‌هایی خاص، گرایش داشته و دارد.

فعالیت عمده در زمینه تاریخ شفاهی توسط موسساتی
انجام می‌شود که به نوعی آرشیوی به حساب می‌آیند.
آرشیویستها بالتبع گرایش فراوانی به انجام مصاحبه و
پدید آوردن مجموعه‌های آرشیو شفاهی داشتند و از این
جنبه گنجینه‌های گرانبهای از مصاحبه گرد آمده و حتی
با استفاده از این مجموعه‌ها، چند پروژه تاریخ شفاهی
انتشار یافته است. ^{۷۶} اما از سال گذشته (۱۳۸۳) موج
جدیدی در شناخت مباحث نظری تاریخ شفاهی شروع
شده است. مقاله‌هایی در این زمینه منتشر^{۷۷} گردیده و
نشست‌هایی مقدماتی پیرامون تاریخ شفاهی در مرکز اسناد
انقلاب اسلامی برگزار شده‌اند.^{۷۸}

مهمترین اقدام انجام شده را می‌توان برگزاری دو
نشست تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه اصفهان دانست که
به صورت کارگاه‌های آموزشی در بیست و چهارم و
بیست و پنجم اردیبهشت سال ۱۳۸۳ و یازدهم آذر ۱۳۸۳
برگزار گردید.^{۷۹}

دستاورد مهم نشست اول این بود که «به منظور
نظام‌مند کردن و تئوریزه نمودن و تعیین ساختارهای
فکری و نظری تاریخ شفاهی و انسجام بخشیدن به این نوع
فعالیتها، انجمن تاریخ شفاهی ایران تشکیل گردید».^{۸۰}

همچنین در سال گذشته اعلام شد که «نگارش نظام‌نامه
ثبت تاریخ شفاهی در آستان قدس رضوی پایان یافت». این
نظام‌نامه با بررسی شیوه کاری چهار نهاد ایرانی و چهار نهاد
غیرایرانی که درباره تاریخ شفاهی ایرانیان کار می‌کنند،
نگاشته شده و قرار بود سال گذشته منتشر شود.^{۸۱}

عناوین سخنرانیهای ارائه شده در دو همایش تاریخ
شفاهی در دانشگاه اصفهان نیز بسیار جالب توجه هستند:
«سنت شفاهی و تاریخ شفاهی»، «فصول اساسی تاریخ

شفاهی»، «کارکردهای اساسی تاریخ شفاهی»،
«استانداردهای جهانی، استانداردهای ایرانی در نقد تاریخ
شفاهی ایران»، «روش‌شناسی تاریخ شفاهی و گونه‌های
تاریخ‌نگاری جنگ»، «تاریخ شفاهی: تعاریف، مبانی نظری و
ماهیت بین‌رشته‌ای»، «کاربستهای تجربی، اعتمادپذیری و
کاربردهای تحقیقاتی تاریخ شفاهی»، «مراحل سنت شفاهی
و تبدیل آن به تاریخ‌نگاری در اسلام» و «گفتار یا نوشتار».

اخیرا فراخوان ارسال مقاله برای برگزاری نخستین
همایش تاریخ شفاهی، توسط سازمان اسناد و کتابخانه
ملی ایران نیز آفاق پیش‌رو را روشن‌تر نموده است. ■

پی‌نوشت‌ها

۱- از این مجموعه با عنوان مجموعه «تاریخ شفاهی شعر و داستان در
ایران» نیز یاد شده است. رک:

<http://www.mehrnews.ir/fa/NewsPrint.asp?NewsID=4777>

2- <http://www.faryaad.com/?xsite=news&code=267>

رک: ۳

<http://www.persian-language.org/Group/Article.asp?ID=24&P=15>

رک: ۴

http://www.persianartmusic.com/Archives/reports_archiveXXXXXV.htm1

<http://www.tahrir.blogfa.com/8312.aspx>

۵- در سایت دانشگاه گیلان، طرح تاریخ شفاهی گیلان، در شمار
طرحهای آتی گروه گیلان‌شناسی، آورده شده است. رک:

<http://www.guilan.ac.ir/guilanology>

۶- رک سیدفرید قلمی، خرم‌آبادشناسی (۲)، خرم‌آباد: افلاک ۱۳۷۸
(مجموعه تاریخ شفاهی خرم‌آباد).

۷- برای نمونه رک:

<http://masudnajaafi.persianblog.com>

۸- این عنوان مربوط به یک «گفت‌وگوی تفصیلی ایستا با رضا ارحام
صدر» است:

<http://mag.gooya.com/culture/archives/026246.php>

۹- این عنوان نیز مربوط به یک گفت‌وگو است:

<http://www.faryaad.com/?xsite=news&code=167>

۱۰- اسامی و وب‌سایت برخی از این انجمنها به قرار زیر است:

International Oral History Association

(<http://www.ioha.fgv.br/>)

Oral History Association

(<http://www.dickinson.edu/oha/>)

Oral History Society (UK)

(<http://www.oralhistory.org.uk>)

Canadian Oral History Association

(<http://oral-history.ncf.ca/>)

Baylor University, Oral History Workshop

(<http://www3.baylor.edu/Oral-history/workshop.htm>)

Indiana University, Oral History Research Center

(<http://www.indiana.edu/~ohrc/index.html>)

National Library of Australia Oral History

Collection (<http://www.nia.gov.au/oh/>)

۱۱- شفیه نیک‌نفس، «درباره تاریخ شفاهی»، گنجینه اسناد، سال
چهاردهم، دفتر سوم، شماره پیاپی ۵۵، پاییز ۱۳۸۳، ص ۵

همچنین رک:

<http://lcweb2.loc.gov/learn/oralhist/oraldown.html>

۱۲- برای نمونه رک:

http://www3.baylor.edu/Oral_History/workshop.htm

<http://www.trntech.edu/history/oral.html>

http://www.dohistory.org/on-your-own/
toolkit/oralhistory.html
http://www.albany.edu/~peterbae/oral-His/idx.htm
۱۲. به نقل از:

http://www.isfahan-na-
archives.ir/framework.jsp?SID=21
همچنین رک: شفیقه نیک‌نفس، «آشنایی با اداره آرشیو شفاهی»،
گنجینه اسناد، س. ۴، ش ۱ (پاییز ۱۳۷۲) شماره پیاپی ۱۵، ص ۹۲
رک ۱۴

http://www.isfahan-na-
archives.ir/framework.JSP?SID=12
رک ۱۵

http://www5.irandoc.ac.ir/odlis/MainDic
16- http://www.meisami.com/khaterat/avasoli.htm
17- http://www.iana.ir
/Shownews.asp?code=200372&code1=7
18- http://www.aa-saeidi.com
/course/archives/000046php

۱۹. محمدصابر رائی ساریقلی، «گونه‌های مواد آرشیوی»، مجله
الکترونیکی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، شماره اول، دوره
چهارم، در:

http://www.irandoc.ac.ir/data/e_j/vol4/Saberrasi.htm
۲۰. «تاریخ شفاهی»، بروشور، تهیه و تنظیم: مدیریت امور اسناد و
مطبوعات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی،
زمستان ۱۳۸۲

21 - http://www.oralhistory.co.uk
22- http://education.yahoo.com/reference/
dictionary/entry/oral+history
23- http://www.dickinson.edu/organizations/oha/
24- http://go-hrw.com/resources/go-
ss/teacher99/toolkit/TOOLKIT15.pdf

۲۵. کلان، ج. «تاریخ شفاهی»، ترجمه شفیقه‌السادات نیک‌نفس، از
انتشارات روابط عمومی و امور بین‌الملل سازمان اسناد ملی ایران، ش. ۹،
سند ۱۳۷۱ (پلی کیپی)، ص ۱

26- http://www.le.ac.uk/emoha
27- http://www.infoplease.com
/ce6/ent/A0907263.html
28- http://oral-history.ncf.ca/
29- http://www3.baylor.edu
/oral_History/Wwhatism.htm
30 - http://www.bbc.co.uk
/education/20cvov/oral-shtml

۳۱. «تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی: گفت‌وگو با حجت‌الاسلام
عبدالمجید معادیه‌خواه»، همشهری، خردنامه
http://www.hamshahri.org/vijenam/Kherad/1382
/821119/ruberu.htm
32- http://www.irib.ir/radio/farhang/news.asp
33- Stricklin, David, and Rebecca Sharpless
(eds.), The Past Meets the Present (Essays on
Oral History), University Press of America,
Lanham, New York, London, 1988, p. 4

۳۴. مجید یوسفی، «گفت‌وگو با دکتر حبیب لاجوردی، تاریخ شفاهی
ایران، زاویه دید هاروارد»، کتاب هفته ش ۱۳۷ (۱۳۸۲/۲۲)، ص ۲۰
35- http://www.iranian-l-o-history.com
/Tarich8.htm

۳۶. یوسف مجیدی، «روایتگری انقلاب، گزارشی از وضعیت موسسات
پژوهشی تاریخ شفاهی انقلاب و ایران»، کتاب هفته، ش ۱۶۶
(۱۳۸۲/۱۱/۱۸)، ص ۱۷

۳۷. «فرآیند واحد تاریخ شفاهی موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران»،
تاریخ معاصر ایران، س. ۲، ش ۵ (بهار ۱۳۷۷)، ص ۳۴۶
۳۸. نیک‌نفس، «درباره تاریخ شفاهی»، ص ۶

39- http://www.fis-iran.org/catalog.htm

۴۰. مجیدی، «روایتگری انقلاب»، ص ۱۶؛ مقایسه شود با:

http://www.fis-iran.org/women.htm
41 - http://www.fis-iran.org/catalog.htm -
Interviewers

۴۲. مجیدی، «روایتگری انقلاب...»، ص ۱۷
۴۳. همان

۴۴. خداداد فرمانفرمایان، توسعه در ایران ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷، خاطرات
خداداد فرمانفرمایان، عبدالمجید مجیدی، منوچهر گودرزی (ویراستار
غلامرضا افخمی)، تهران: گام نو، ۱۳۸۰، ص ۱۱

۴۵. مجیدی، «روایتگری انقلاب...»، ص ۱۷
۴۶. از جمله این نمونه‌ها رک:

رزا ناظم، تاریخ شفاهی گروه ایوبدر، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی،
۴۷. این مصاحبه‌ها همچنین با السری عراقی، مجاهدین عراقی، آواز گان
و پنهان‌دگان عراقی انجام شده است. به نقل از: عمادالدین باقی، جنبش
دانشجویی ایران (از آغاز تا انقلاب اسلامی)، تهران: جامعه ایرانیان،
۱۳۸۱، ج ۱، ص ۲۵

۴۸. از جمله رک: حسن آذری موفق، نگه شیعی، خاطرات شفاهی
حسن آذری موفق، مصاحبه و تدوین محسن مطلق، تهران: سوره مهر
(حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی)، ۱۳۸۱؛ غلامرضا رضاداده
اسیرکوچک: خاطرات شفاهی غلامرضا رضاداده مصاحبه و تدوین حسین
نیری، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری سوره مهر، ۱۳۸۲

۴۹. برای نمونه رک:
علی باقری، خاطرات ۱۵ خرداد، (زیر نظر علی باقری)، تهران: حوزه
هنری سازمان تبلیغات اسلامی، دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، ۱۳۷۴،
دفتر اول

۵۰. «در میان آدم‌هایی که دستی در جنگ داشته‌اند، گاه به کسانی
برمی‌خوریم که نقششان نادیده یا ناگفته مانده است کسانی... که با
خواندن» خاطراتشان «بی‌می‌بریم ناشنیده‌های بسیاری از جنگ
وجود دارد که هنوز به گوش ما نخورده است.» آذری موفق، نگاه
شیعی‌های...، ص ۷

۵۱. سیدفرید قاسمی، تاریخ شفاهی مطبوعات ایران: گفت‌وگوهایی با
پیشکسوتان روزنامه‌نگاری و مجله‌نگاری، سیدفرید قاسمی و علی
دهباشی با همکاری طویی ساطعی، تهران: ققنوس، ۱۳۸۲، ص ۸

۵۲. عبدالحسین آذرنگ، تاریخ شفاهی نشر ایران، به کوشش
عبدالحسین آذرنگ و علی دهباشی با همکاری طویی ساطعی، تهران:
ققنوس، ۱۳۸۲، ص ۷

۵۳. رک:
http://www.aa-saeidi.com/course/archives
/000046.php
54- http://www.tcomschool.ohiou.edu
/cdtm/why.htm

۵۵. مرتضی نورائی، «مقدمه‌ای بر فلسفه تاریخ شفاهی»، گنجینه اسناد،
سال سیزدهم، دفتر اول و دوم، شماره پیاپی ۴۹۵۰، ص ۶۷

۵۶. کلان، «تاریخ شفاهی»، ص ۱
۵۷. همان
۵۸. همان، ص ۲

۵۹. این امر به ویژه در بین پروژه‌های تاریخ شفاهی ایران که در خارج از
کشور اجرا شده است به چشم می‌خورد.

۶۰. نورائی، «مقدمه‌ای بر فلسفه تاریخ شفاهی»، ص ۶۸
دکتر سعیدی علت رشد مجموعه‌های تاریخ شفاهی را مربوط به «اهمیت
روزافزون روشهای کیفی از یک سو و افول روشهای کمی با برآمدن
تئوری‌های پست‌مدرنیته از سوی دیگر» دانسته است. بنگرید به

http://www.aa-saeidi.com/course/archives
/000046php
61 - Moss, William W., "Oral History: What is it
and where did it come from?", In: The Past
Meets The Present, (op.cit.), P. 5
62- ibid.
63- http://www.infoplease.com/ce6
/ent/A0907263.html

۶۵. همان، شواهد بیشتری در اثر یادشده آمده است.

64- Moss, "Oral History: What ...", P. 5

66- http://www.le.ac.uk/emoha
67- "Oral history" from Wikipedia,
the free encyclopedia (on net)
68 - Moss, "Oral History: What...", P. 6

۶۹. مریم یوس، «گوسان پارٹی و سنت خنیگیری ایرانی»، در: دو گفتار
درباره خنیگیری و موسیقی ایران، ترجمه بهزاد باشی، تهران، آگاه،
۱۳۶۸، ص ۳۲

۷۰. تاریخ بیهقی چاپ دکتر فیاض ص ۵۵۵؛ به نقل از جهانگیر
قائم‌مقامی، مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی، تهران، انجمن آثار
ملی، ۱۳۵۰، ص ۷

۷۱. تاریخ الطبری، ج ۱، ص ۸؛ به نقل از: صادق آینه‌بوند، علم تاریخ در
اسلام، تهران، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۰، ص ۵۴

حجت‌الاسلام معادیه‌خواه در مصاحبه‌اش نیز در این خصوص
گفته است: «از ابتدا تا آخر» تاریخ طبری «چیزی جز تاریخ شفاهی
نیست. این اثر، این زهری و ذهبی هم چنین روشی در تاریخ‌نگاری
دارند. من هیچیک از منابع معتبر تاریخ اسلام را سراغ ندارم که چیزی
جز تاریخ شفاهی باشد. در واقع از آغاز تاریخ‌نگاری اسلامی، آنچه مطرح
بوده است، همین تاریخ شفاهی است.» رک: یادداشت شماره ۳۷

۷۲. به نقل از آینه‌بوند، علم تاریخ در اسلام، ص ۸۵
۷۳. شفیقه نیک‌نفس، «آشنایی با اداره آرشیو شفاهی»، گنجینه اسناد،
س. ۴، ش ۱ (پاییز ۱۳۷۲)، شماره پیاپی ۱۵، ص ۹۴

۷۴. صادق آینه‌بوند، علم تاریخ در گستره تمدن اسلامی، تهران،
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۶۳۱

۷۵. درباره روایت در تاریخ اسلام و شروط روایت اخبار تاریخی و روش
اسلامی در روایت تاریخ رک: همان، صص ۶۱۷-۶۱۸

همچنین برای اطلاع بیشتر رک روح‌الله بهرامی، «نقش نقل و روایت
شفاهی در تکوین تاریخ‌نگاری اسلامی»، در: دانش تاریخ و تاریخ‌نگاری
اسلامی، به کوشش حسن حضرتی، تهیه موسسه آموزش عالی
باقرالعلوم علیه‌السلام، قم: بوستان کتاب قم انتشارات دفتر تبلیغات
اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۲، صص ۱۰۶-۱۰۷، «مقدمه‌ای بر
فلسفه تاریخ شفاهی»، ص ۶۶؛ حسن حضرتی، دانش تاریخ و
تاریخ‌نگاری اسلامی، سیدصادق سجادی و هادی عالم‌زاده، تاریخ‌نگاری
در اسلام، تهران، سمت، ۱۳۷۵

۷۶. از جمله این آثار می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
- جلیل امجدی، تاریخ شفاهی گروه‌های مبارز هفت گانه مسلمان،
تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۳

- فرشید مهری، مساجد بازار تهران در نهضت امام‌خمينی، تاریخ
شفاهی مساجد امام‌خمينی، سید عزیزالله، مسجد آذربایجان‌ها،
تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۳

- غلامرضا کرپاسچی، تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی، تهران، مرکز اسناد
انقلاب اسلامی (با همکاری بنیاد انقلاب اسلامی)، ۱۳۸۰

- عبدالوهاب قرآنی، تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی، تهران، مرکز اسناد
انقلاب اسلامی، ۱۳۷۹

یکی از ویژگی‌های آثار فوق در این است که از مصاحبه به‌عنوان منبع اصلی
استفاده شده است نه این که متن مصاحبه‌ها، کلمه به کلمه چاپ شده باشد.
۷۷. از جمله: نورائی، «مقدمه‌ای بر فلسفه تاریخ شفاهی»، نیک‌نفس،
«درباره تاریخ شفاهی»، و ابوالفضل حسن‌آبادی (مترجم)، «معیارهای جهانی
تاریخ شفاهی»، گنجینه اسناد، سال چهاردهم، دفتر سوم (پاییز ۱۳۸۳)،
شماره پیاپی ۵۵، صص ۱۵۸

۷۸. محسن کلظمی، «تاریخ شفاهی»، زمزمه، س. ۳، ش ۲۸، (دی ۱۳۸۳)،
ص ۹۳

۷۹. همان

۸۰. به نقل از: رحیم نیک‌بخت، «گزارشی از اولین کارگاه آموزشی تاریخ
شفاهی دانشگاه اصفهان» (پلی کیپی).

بنا به «بیانیه پایانی کارگاه آموزشی تاریخ شفاهی»، اعضای هیات
موسس انجمن تاریخ شفاهی ایران عبارتند از: ۱. گروه تاریخ دانشگاه
اصفهان ۲. مرکز اسناد انقلاب اسلامی ۳. مدیریت امور اسناد و
مطبوعات و کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی بخش
تاریخ شفاهی ۴. دفتر ادبیات و هنر مقاومت و مرکز مطالعات و
تحقیقات فرهنگی و ادب‌پنداری ۵. موسسه تنظیم و نشر آثار
امام‌خمينی (ره) و گروه تاریخ پژوهشکده امام‌خمينی (ره)

81- http://www.chn-ir/newsprint.asp?id=13628

ماهنامه اندیشه و تاریخ سیاسی ایران معاصر
سال چهارم / شماره ۳۴ / تیر ۱۳۸۴